

Komunikačně-stylový a systémový pohyb v současné češtině

MARIE ČECHOVÁ*

Současná čeština, tj. čeština tří žijících generací, je sociálně stratifikována i regionálně diferencována, takže jazyková a komunikační situace je dynamická a zvláště pro cizince nepřehledná a tím nesnadno pochopitelná a ovladatelná. Specifický vývoj češtiny je vysvětlitelný rozdílem mezi všeobecně užívaným koiné v Čechách a na západní Moravě (s celkovou nivelizací nářečí), obecnou češtinou, a spisovnou češtinou, ovlivněnou v 19. století umělým zásahem kodifikačním, mluvnici Josefa Dobrovského a na ni navazujícími mluvicemi Jana Gebauera a později *Českou mluvnici* B. Havránka, A. Jedličky.

Rozdíl mezi spisovnou a obecnou češtinou se zvláště od 2. poloviny 20. století stírá, hranice spisovnosti se posouvá směrem k obecné češtině. Už generace A. Jedličky (*1912), M. Dokulila (*1912) a F. Daneše (*1919) zastávala stanovisko, aby se „núžky“ mezi oběma útvary nerozevíraly. M. Dokulil považoval za výhodu, kdyby se v tvarosloví a v hláskosloví zmenšila vzdálenost mezi nimi, „neboť oddálení v těchto plánech nemá funkční opodstatněnost, na rozdíl od syntaxe a stylu“ (Dokulil 1952: 137), a to se skutečně dělo i děje.

---

* Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Ústí nad Labem, Česká republika; Západočeská univerzita, Plzeň, Česká republika, m-cechova@seznam.cz

Nejfrekventovanější jevy z obecné češtiny pronikají do češtiny spisovné a některé si už v ní vydobily své místo. Např. tvar *ho* ve 4. pádě sg. neutra *ono* vytlačil tvar *je* do pozice knižní, obdobně tvar *mě* v genitivu a akuzativu zájmena *já* takto vytlačil do této pozice tvar *mne...*, tvar *něj* v témž pádě zastihuje tvar *něho*, dlouhé, původně nespisovné tvary *svojí*, *mojí*, *tvojí* posesivních zájmen *svůj*, *můj*, *tvůj* se uplatňují jako hovorové spisovné vedle kratších *svou*, *mou*, *tvou...* Přitom zájmeno *svůj* je ve své funkci přivlastňovat podmětu vytlačováno i ve spisovných projevech, dokonce i vyšší stylové úrovně osobními posesivy 1. nebo 2. osoby (*přinesl jsem si do studovny mou disertaci*, *ulož svou studii na internet*). Narůstá i konkurence složených tvarů adjektiv adjektivům posesivním: *díky umělcovému dědictví* (místo *umělcovu*). Těmito a obdobnými způsoby se mohou postupně ochuzovat vyjadřovací možnosti češtiny.

Na postupu směrem k pospisovnění jsou vedle uvedených i další jevy, např. dosud nespisovné kondicionálové tvary. Nespisovný tvar *bysme* vyslovovaný [bisme] na místě spisovného *bychom* (tvar původně aoristový) se dostává do spisovných projevů i psaných v podobě hyperkorektní *by jsme* a analogicky *by jste* místo *byste*, neboť uživatel vychází z jemu blízkých přítomných tvarů slovesa *být*, tj. *jsme*, *jste*, a jim předráží automaticky *by*. Srov. původně jedině spisovné *měli bychom*, dnes spisovné knižní, s obecně-českým *měli bysme* a hyperkorektním (mylně pokládaným za spisovné) *měli by jsme*; obdobně spisovné a zároveň i obecněčeské *měli byste* a hyperkorektní *měli by jste*. Zatím obdobným procesem změn do té míry neprochází tvar 1. osoby singuláru *bych*. Ten se na své pozici drží, pouze v nekultivovaných projevech se uplatňuje tzv. dětský kondicionál *bysem* a opět hyperkorektně a u pisatelů (spíše než u mluvčích) s nižším vzdělanostním nivó se setkáme s podobou *by jsem*.

Rozmáhá se užívání nesklonných tvarů číslovek, a to nejen u číslovky *sto*, jež ve spisovném jazyce má variantní tvary (neskloňované vedle skloňovaných) již desetiletí (*ze sto korun* vedle *ze sta korun*), ale hlavně u složených číslovkových výrazů. Ty mají komplikované skloňování (viz: *ze dvě stě padesáti dvou tisíc pět set dvou korun*, *ke dvěma stům padesáti dvěma tisícům pět stům korunám*), jež činí uživatelům potíže, a tak se setkáváme s tvary vadnými (moderátor na stanici Česká televize 24: *ve tři stech devatenácti metrech*) nebo s neskloňováním některého členu víceslovného spojení.

Nesklóňované často zůstává dále zájmeno *jenž*, buď v této podobě, nebo častěji v podobě *jež*, která náleží ženskému rodu v nominativu singuláru, střednímu rodu i v akuzativu a všem rodům v plurálu nominativu a akuzativu – až na mužský životný v nominativu singuláru. Tento tvar se prosazuje na místo tvarů ostatních; dokonce tvar *již*, ženského rodu v akuzativu singuláru a v plurálu u životných jmen, je téměř na vymření (*tuto povídku, již napsala B. Němcová; živočichové, již žijí v našich krajinách*).

Obdobně ustupuje z užívání zájmeno *týž/tentýž*. Stejně jako tvar *již* zájmena *jenž* je na tom tvar *tíž/titíž* (nominativ maskulin životných): *Titíž odborníci se vyjádřili k tomuto problému zcela odlišně*. Toto vymežovací (totožnostní) zájmeno je ze všech pozic vytlačováno původně nespisovným, později spisovným hovorovým spojením téhož významu *ten samý*, event. adjektivem *stejný*. Ale jeho použití může být ošidné. Slovo *stejný* může mít sice *týž* význam jako *týž/tentýž*, ale nemusí: *Narodili se ve stejném městě* (= v témž, jde o totožné město), *jsou stejně velcí* (= mají shodnou velikost). A co takovéto sdělení: *Přišel ve stejných šatech jako tehdy já*. Byly to jedny a tytéž šaty, nebo různé šaty pouze se shodnými vlastnostmi?

Obě zájmena, *jenž* a *týž/tentýž*, jsou postupně ochuzována o některé tvary, obtížným se vyhýbají i studenti bohemistiky nebo se v nich dopouštějí chyb.

Tvary substantiva práce *pracem, pracech, pracemi* s tvary podle vzoru *kost* místo pravidelných tvarů podle vzoru *růže* *pracím, pracích, pracemi* slyšíme i u profesionálních moderátorů. Stejně tak profesionální uživatelé nevědí, jak skloňovat slovo *Korea*, takže říkají i píší: *kolem Koreji, z Koreji* (místo *Koreje* nebo *Korey*, bez vkladného *j*), třebaže jde o velmi frekventované spojení. Ve spisovném jazyce feminina na *-ea* mají v dativu a lokále jen *Koreji, ideji*, dvojtvar opět v instrumentále: *Koreou/Korejí, ideou/idejí*, tedy skloňování kombinované, podle vzoru *žena* a *růže*, v genitivu a v instrumentále uvedené dvojtvary.

I v oficiálních mluvených projevech někteří i vzdělaní mluvčí běžně kombinují tvary spisovné s nespisovnými, ty přicházejí bez signalizace, zda jde o úmyslný přechod z jednoho jazykového útvaru do druhého. Tito mluvčí neodlišují řeč pro veřejnost od řeči soukromé. Je otázka, zda tak činí vědomě, či vcelku nevědomě.

Sledujeme-li výskyt nespisovných tvarů, dospíváme k poznání, že častěji se ve spisovném projevu mluveném vyskytují nespisovné tvary v nominativu

plurálu jmen (*Jsme otevřený zajímavým úkolům*) než v pádech nepřímých, protože tyto tvary jsou od spisovných více vzdáleny (*s tuhejma palivama / s tuhými palivy*), z nepřímých pádů pak instrumentál mužských jmen „tvrdého“ typu mívá tvar podle vzoru *žena*, tedy koncovku *-ami* místo *-y*.

Avšak vývoj není jednosměrný, a tak ze spisovné češtiny do nespisovné pronikají nejen kulturní a technické výrazy, zvláště anglicismy, ale rovněž i tvary a konstrukce, takže se v komunikační praxi i v běžné řeči jednotlivce setkáváme s českou makarónštinou. Vcelku se pojem spisovné češtiny rozšiřuje, ale zároveň relativizuje.

Od 90. let se přehodnocuje vztah spisovnosti a stylovosti. Do té doby byl styl chápán jen v hranicích spisovnosti. Stylovost se nyní pojímá širě než spisovnost (viz M. Čechová 1998). Na jednu stranu se počet stylů rozrůstá, uvádí se až 12 funkčních stylů (M. Jelínek v *Příruční mluvnici češtiny*, 1995) a bylo by možno vydělovat další; běžně se však v současnosti vyčleňuje 5 až 7 stylů (prostědělovací neboli běžně dorozumívací, odborný, publicistický, administrativní, styl umělecké literatury, rétorický a esejistický), na druhou stranu se hranice mezi nimi stírají (viz i Hoffmannová a kol. 2016). Dokonce někteří platnost funkční stylistiky, jak ji rozpracovala Pražská škola, počínaje B. Havránkem (1932), vůbec zpochybňují.

Obdobně je to s pojmem *jazyková a řečová kultura, spisovný jazyk* a jeho *norma*. *Spisovný jazyk* je nahrazován pojmem *standard*, převzatým ze zahraniční jazykovědy, aniž by byly vymezeny jeho rysy v porovnání s češtinou spisovnou a obecnou, nejčastěji (při rozdílném chápání jednotlivci) ve smyslu širě pojaté spisovnosti se zahrnutím frekventovaných jevů z obecné češtiny (viz už Hronek a Sgall 1992). Také pojmu *norma* se někteří vzdávají, jednotlivci ji nahrazují staronovým, purizujícím názvem, přežívajícím ve školském prostředí, *jazyková správnost*. Kodifikaci se přiznává pouze doporučující, nikoli „uzákoňující“ platnost, jak ji potřebuje škola a administrativa.

Stav chtějí někteří lingvisté, prosazující koncept minimální intervence, tj. zásadu nezasahovat do vývoje jazyka, zcela uvolnit (např. V. Cvrček 2006 a 2008). V současnosti vznikají v české jazykovědě některé práce koncepčně neujasněné, jež se vzájemně rozcházejí, někdy novost spočívá jen ve změně termínů, ale většina lingvistů navazuje na tradice Pražské školy, rozvíjí je, vědoma si toho, že vývoj není ani jednosměrný, ani bezvýjimečný.

Posláním lingvistů je podle našeho soudu zkoumat vývojové tendence a vývoj usměrňovat, tedy nejen pasivně přijímat to, co se objeví v úzu. Už

M. Dokulil psal v studii, na niž výše odkazujeme: „nakonec každé chybě se [...] dostane absoluce, jestliže jí dá sankci jazykový usus” (Dokulil 1952: 136) (sankcí zde rozuměj schválení, absolucí rozhřešení). Rozdílná stanoviska lingvistů se promítají do nejednotnosti kodifikačních příruček (slovníků, mluvnic, pravidel pravopisu, normativních školských příruček, učebnic) a tím se vyvolává u uživatelů nejistota.

Vývoj totiž v sobě zahrnuje antinomie, vzájemně sice protikladné, ale komplementární jevy, doplňující se a v sebe přecházející. Za základní antinomií považujeme analogii a anomálii, v jazykovědě se projevující jako analogismus a anomalismus (o nich N. Savický 1992: 208–211). Ty se ve vývoji periodicky proměňují, jejich amplitudy se střídají. Převažující analogismus (až do 90. let 20. století) byl vystřídán anomalismem, nyní se zdá, že už ustupuje. Ani jeden z těchto procesů by neměl být absolutizován. Systémovost jazykových jevů, jejich pravidelnost, se sice neuplatňuje bezvýjimečně, není mechanická, avšak absolutizování jazykových zvláštností, odlišností, individuálností a osobitostí vyjadřování nemůže být základním předpokladem bezproblémového fungování v komunikaci a ve vývoji jazyka.

Anomalismus vedl na konci 20. století ve škole až k oživení principů agramatismu (rozvíjeného už na přelomu 19. a 20. století a později překonaného, viz Čechová 2017: 238), k prosazování komunikace neopřené o systematické jazykové vzdělávání zvláště ve výuce češtiny jako nematefského jazyka, ale v současnosti už agramatismus není všeobecně přijímán.

Jak jsme ukázali výše, jazyk se vyvíjí v jistých antinomiích. S už uvedenými antinomiemi se těsně pojí protiklad řád a chaos. Řád považujeme za duši všech věcí. Podstatou řádu v jazyce je jeho systémovost, ovšem s respektováním vývoje, v řeči postupně se prosazujících změn, jež se mohou ve spisovném jazyce promítnout jako varianty, skrze něž vývoj probíhá (už A. Jedlička v 60. a v 70. letech). Domníváme se však, že by zamýšlená pluralita kodifikací (V. Cvrček) tento problém nevyřešila, ale ještě zkomplikovala. Uživatel se mnohdy neorientuje ve spisovnosti už dnes; jednotlivé kodifikované varianty mu působí nesnáze, mívá totiž potřebu jednoznačného řešení, dvojí či dokonce trojí možnost výběru ho neuspokojuje, protože nechápe podstatu změn, škola ho na to nepřipravila. Uživatel se ptá, co má použít, co je „správné”. Srov. dnes spisovný trojtvar v genitivu u slova popel: *popela* = původní o-kmenový tvar, kdysi jediný spisovný, *popelu* = analogický tvar podle pravidelného „tvrdeho” vzoru hrad, *popele* = analogický tvar podle

pravidelného „měkkého“ vzoru stroj (jména zakončená na *l* často kolísají právě mezi tímto dvojím skloňováním). Podle V. Cvrčka je naučené jednání nepřírozené, jazykovou osvětu i výchovu považuje za manipulaci. To je v přímém rozporu se stanoviskem F. Daneše, požadujícího usměrňovat jazykové chování (Daneš 1979; srov. s tím výše připomenutý názor Dokulilův) i se stanoviskem mým (naposledy Čechová 2017: 118–139; „Nová čeština doma a ve světě“, you tube, videokanál, 2017). Nejednotnost kodifikace vyvolává nejistotu u učitelů a (jejich prostřednictvím) u běžných uživatelů i u publicistů a novinářů. Ji může podporovat i stanovisko pracovníků Ústavu pro jazyk český (ÚJČ), M. Proška (dnes ředitele ústavu) a K. Smejkalové (Prošek, Smejkalová 2011: 24) prohlášujících, že ÚJČ se vzdává kodifikační pravomoci a hlásí se ke konkurenci kodifikací. Ale tím se zřikají povinnosti a poslání Ústavu, s nímž byl r. 1946 založen a celá desetiletí to bylo respektováno.

Běžní uživatelé jsou dnes možná více ovlivňováni médii než výukou a krásnou literaturou, jež byly dříve naprosto převažujícími zdroji jazykového vzdělávání a výchovy, ale ani média nepůsobí celoplošně shodně, liší se vzájemně mezi sebou respektováním či nerespektováním spisovnosti a celkově kultivovaností. Některé se nevyhýbají ani nekultivovanému vyjadřování, dokonce i na prestižní stanici Vltava (zaměřené na vážnou hudbu apod.) jsme slyšeli nekultivované *pokecat si* ve významu ‘popovídat si’: *Jsme rádi, když si můžeme s našimi posluchači pokecat si*. Rozhlas se nevyhýbá slovům, která byla dříve tabu, vulgárností (viz např. slova *sranda*, *průser*). V projevech mluvených na všech úrovních jsou slyšet doprovodné pazvuky a částicové výrazy začínající stereotypně výpovědi (*Tak, No tak*).

Úroveň mediální řeči se odráží v řeči běžných uživatelů, frekventované jevy se stávají módou, bez ohledu na svou funkčnost vs. nefunkčnost, vtírají se do řeči, působí jako náказа v řeči. V současnosti jsou nadužívány tzv. „oslí můstky“. Dokonce ani profesionálové v oficiálních vystoupeních často nezačínají projev přímo, ale řeč začínají: *Co se týče oslav, ty začaly...* (moderátorka České televize), dotazovaní neodpovídají na otázku rovnou, popř. zopakováním jádra otázky, ale obratem *Co se týče / Pokud jde o: Co se týče výroby, ta se postupně zvyšuje / Pokud jde o výrobu...*).

Módní jsou dnes slova jako *nicméně, jakoby, onen...* Kriticky s ironií jsem postihla tuto skutečnost ve sborníku k počtě výročí narození profesora Jiřího Krause (2005) ve studii *Móda, nebo náказа v řeči?* a ve zkrácené a upravené formě v kapitole *Jsme v řeči in?* s podtitulem *Onou záležitostí*

je nicméně filozofie nádobí v knize *Řeč o řeči* (Čechová 2012). Všechny tyto výrazy, převzaté z reálné řeči, patří k parazitním nebo alespoň nadužívaným: výraz *onen* fungoval kdysi a funguje (i dnes) funkčně ve vědeckých pracích filozofických, matematických apod., ale vehementně se prosazuje i jako módní výraz hovorový.

Slovo *záležitost* bylo vlivem puristů vymítáno. J. Haller ve 20. letech 20. století v časopise „Naše řeč“ i jinde ho odmítal jako germanismus, překlad z německého *Angelegenheit*. Místo něho bylo doporučováno slovo *věc*, avšak to nemohlo a samozřejmě nemůže každé užití slova *záležitost* nahradit, srov. reklamu: *Peugeot 307 CC – srdeční záležitost*. Kritiku puristického odmítání tohoto výrazu (i jiných) viz ve stati Romana Jakobsona (*Spisovná čeština a jazyková kultura* 1932: 107). Dnes je užívání slova *záležitost* přebujelé, viz *crazy záležitost*, *zmínit skvělou záležitost*, a to ve významu ‘role, téma, případ, skutečnost, otázka, problém, vlastnost’, funguje jako náhrada téměř za jakýkoli výraz, neví-li mluvčí, jak jev pojmenovat, nebo pokládá-li toto slovo za „nóbl“, jeho použitím je „in“.

Výraz *nicméně* vytlačuje běžné odporovací spojky *ale*, *avšak*. *Filozofii nádobí* pravděpodobně autor mínil něco jako ‘koncepce/pojetí výroby nádobí’, *now how*.

Dnes velice frekventované *jakoby* funguje nikoli jen ve významu srovnávacím, neurčitě přirovnávacím, či ve významu zdánlivosti nebo předstírání, ale jako parazitní výraz (*je-li tam už jakoby ten úředník; přišel jsem tam jakoby na pozvání; ztrácí jakoby na váze*), který může způsobit v komunikaci i nedorozumění: *Napsal to jakoby schválně* (tj. kamufloval to, nebo ne?).

Snad může být zajímavé zjištění, že různé doby přinášejí různá slova módní a výplňková. Před lety se projevy i téhož mluvčího hemžily bezobsažně užívanými slovy *prostě*, *vlastně*. Ta byla, jak jsme ukázali, vystřídána jinými. Kterýpak výraz za nějaký rok nastoupí na místo *jakoby*?

Z řeči mediálních mluvčích pronikají do řeči uživatelů i zřetelné nedostatky, jako záměny paronym (*rozplynulý* × *rozplizlý*, tj. zaměňuje se význam ‘rozpuštěný’ × ‘rozměklý’ nebo ‘nejasný’) a slov příbuzných, ale významově odlišných (*usvědčuje* a *presvědčuje*, *usvědčili ho z trestného činu* × *presvědčil ho o své pravdě*, uživatel je neodlišuje a řekne: *ten nás o tom usvědčil*), a tak dochází k velmi nepříjemné záměně smyslu sdělení (na stanici ČR 2): *podlehl chřipce*, nikoli ve významu ‘zemřel na chřipku’, ale ve významu ‘onemocněl chřipkou’.

Časté jsou vadné obraty a konstrukce (*stoleté výročí vzniku republiky* místo *sté výročí vzniku republiky* nebo *uplynulo sto let od*), kontaminace (*učarovala ho kytara* místo *učarovala mu kytara* ve významu ‘okouznila ho, uchvátla ho, zapůsobila silným dojmem’ nebo místo *očarovala ho kytara*), falešné skladební dvojice (*zachraňte lidi před smrtí bylinkami*, kdy nejde o smrt způsobenou bylinkami, ale o záchranu pomocí bylinek) aj. nepravidelnosti ve stavbě větné, čímž vznikají někdy až nesmyslné výroky (*výsledky jsou lepší než skutečnost; zastřelil 86 mrtvých* místo *zanechal za sebou 86 mrtvých* nebo *zastřelil 86 lidí*; proč by střílel mrtvé?), či výroky posouvající význam nezamýšleným směrem (viz výpověď rozhlasové moderátorky: *premiér [...] uctí památku jaderné bomby* místo *uctí památku obětí jaderného výbuchu*). Uvedené doklady svědčí přinejmenším o nepečlivosti ve vyjadřování nebo až o nedovzdělanosti profesionálních mluvčích.

Připomeňme různé reklamní texty, jež působí dojmem, že pisatel „se ztrácí“ ve vlastním sdělení. Jen pro ilustraci uveďme doklad, v němž obsah je nezřetelný, hlavně pro porušované vztahy mezi nadřazenými a podřazenými tasemnicovými větami: *Trendy designy a kolekce pro tuto značku navrhuji s jemným italským citem známá studia, které následně firma Lowell přetváří do svých produktů úspěšně již několik let, které vyváží do celé Evropy.*

Dokonce v médiích slyšíme pravý opak toho, co chtěl mluvčí říci. Ukažme to na zcela aktuálním řečovém/jazykovém problému. Budeme sledovat spojení *na úkor*, viz např.: *To znamená, aby učitel nepodceňoval soustavnou výuku jazyka, stylu a literatury, nezbožňoval, natož zbožňoval módní metody na úkor vlastního studia.* Obratu se začíná frekventovaně užívat, ale nikoli v náležitém významu (srov. s tím posun v užívání sekundární předložky *díky* k významu ‘vinou’: *Díky nedostatku peněz se akce nemůže konat; Díky svému alkoholismu zůstal na ulici*). Předložkové spojení *na úkor*, jak jsme poznamenali, zvyšuje svou frekvenci, ale v naprosto opačném významu. Jeho převažující význam ‘na škodu, na újmu’ není respektován ani profesionálními řečníky. Jen v jednom (lednovém) týdnu jsem ho náhodou zaslechla na stanici ČR+, tj. ve veřejnoprávním rozhlase, třikrát v opačném významu užití, tedy ‘ve prospěch’ (viz jeden z případů: *Komunisté ztrácí na úkor hnutí Ano*, tj. mluvčí (generální sekretář katolické církve) měl pravděpodobně na mysli opak toho, co řekl: *Ano získává (rozuměj hlasy) na úkor komunistů* nebo *Komunisté ztrácejí hlasy, ty získává hnutí Ano / ve prospěch hnutí Ano*).

Obdobný posun před časem postihl slovo *přehršel*, variantní podoba *přehršle* (jedině tu uvádí *Slovník spisovné češtiny* ve vydání z r. 1993). Slovo s významem ‘množství, které se vejde do dvou hrstí zároveň, event. jen do jedné; menší množství vůbec’ (viz *Slovník spisovného jazyka českého*, 1. vydání, SSČ má jen první, konkrétní význam) se dnes používá v opačném významu ‘velké množství’ (*rozhazoval peníze celými přehršlemi* = ‘celými hrstěmi’).

Některé z těchto jevů jsou následkem nedostatečného bohemistického vzdělání mluvčích/pisatelů. Bohužel dnes a denně jsme svědky jazykové, potažmo komunikační nedokonalosti profesionálních mluvčích (všimněte si právě užitého slova *potažmo* = ‘ve vztahu k’). V té souvislosti připomeňme vliv doslovných, otrockých překladů z angličtiny (*parlament je o tom*). Jak literatura, tak i média by měla – vedle školy – skrze řeč a jazyk působit na veřejnost ve smyslu podpory řečové kultury. Proto za nezbytné pokládáme, aby si studenti osvojili jazykový systém v jeho adekvátním komunikačním užití tak, aby v pozdější jazykové praxi neměli takové problémy, o nichž jsme psali výše.

V řeči jsou opouštěny některé prostředky, čímž se ochuzují vyjadřovací možnosti; dokumentujme to ústupem minulého přechodníku a minulého kondicionálu, zvrtných tvarů posesivního zájmena *svůj* (viz o tom výše), v poslední době opouštěné přechylování a s tím spojené neohýbání ženských jmen (*žákyně Dolejš, o paní Koubek, s paní Kohout*).

Výraznou antinomií je archaizace a na druhou stranu ožívování zastaralých výrazů. Nelze však obecně tvrdit, že námi zmiňované zastarávající jevy z komunikace zcela mizí, někteří pisatelé, ba i mluvčí naopak je do své řeči vkládají, např. přechodníky, spíše tzv. přítomné (= pro současnost) než minulé (= pro předčasnost), bohužel často v tvarech nekodifikovaných, nejčastěji v podobě ženského rodu singuláru (tvar se snadno tvoří, automatickým připojením *-cs.* k tvaru 3. osoby plurálu: *prosíc, dělajíc, berouc*), bez ohledu na potřebnou shodu (*pracovník propočítávajíc výdaje, nezohlednil řadu položek*); dochází i k ožívování dříve téměř vymizelých výrazů *potažmo* (viz výše), *stran* (*stran výběru návrhů* = ‘o výběru’; *pakliže* (*pakliže se nedostaví* = ‘jestliže se nedostaví’), někdy chybně, až nesmyslně užívaných (*potažmo* např. na místě výrazů *následně* nebo *a pak*).

Příznačný je pohyb ve vazbách sloves, např. ustupuje genitiv verbální, jsa nahrazován nejproduktivnějším a nejfrekventovanějším akuzativem (*užít*,

užívat), ten se prosazuje na úkor pádů jiných (*učít, učit se* od dativu přechází k akuzativu), např. téměř vymizel genitiv záporový (drží se jen ve starých frazémeh: *Nechval dne před večerem, Nechval hodů, až z nich půjdeš domů*, a ve východních nářečích), naopak vzrůstá frekvence genitivu adnominálního, ten nahrazuje posesivní adjektiva (*Hrabalův román* → *román Hrabala*).

Pohyb poznamenává i předložkové konstrukce, zřetelná je už celá desetiletí expanze předložky *na* na úkor *v, do, pro, k, o* (Čechová 1981), čímž se zvyšuje její homonymita (*sedí na pokladně, koupe se na bazéně, lázeňská říká: jděte na vanu*), hromadění předložek za sebou (*přišla s do růžova vy spalými tvářemi, s o sedmnáct let starším Masarykem* = týká se P. Šámala). Lze si povšimnout, že některá slovesa k sobě přitahují předložky, takže lze uvažovat o příklonu češtiny k aglutinaci (*vrhat koulí* → *s koulí*), ale tento pohyb je částečně vyvažován opačným: *zmínit se o něčem* → *zmínit něco*. Postupuje prepozicionalizace původních plnovýznamových konstrukcí (*ve vztahu k, s ohledem na*), spolu s ní i partikulizace (význam některých plnovýznamových slov, především příslovcí, poklesává, získávají platnost modálních částic (*Jistě, jistě!*)).

Z dalších antinomii se v řeči projevuje na jedné straně nadměrná redundantnost, vedoucí u vnímatele k opadnutí zájmu o předmět komunikace, na druhé jmenujme nadměrnou zkratkovitost, eliptičnost, vyústující mnohdy v nesrozumitelnost, v nedorozumění i neporozumění; obojí je, pokud nejde o autorský záměr, z hlediska komunikačního nežádoucí. Nechceme všeobecně odmítat zkratky a zkratková slova, i když jsme se domnívali, že po společenských změnách na konci minulého století se sníží frekvence těchto výrazů, mnohdy znemožňujících porozumění textu, ale očekával nás opačný trend. K němu přistoupil zřetelný nárůst nejen cizích, většinou z angličtiny přejímaných zkratek označujících realie (*OPEC = Organization of the Petroleum Exporting Countries*), přinášejících s sebou i problémy výslovnostní. Avšak narůstá i užívání výrazů pouze s cílem předvést svou „vyšší“ společenskou úroveň začleňováním anglicismů, jako *sory, cool, bay bay, hallo*.

Od 80. let minulého století se postupně mění názor na užívání frazeologie. Do té doby se soudilo, že ve srovnání se staršími obdobími užívání i četnost frazeologie se snižují. Ale výzkumy, především týmu pod vedením F. Čermáka, vyústující v čtyřdílný *Slovník české frazeologie a idiomatiky*, přední ve slovanském světě, i naše dlouhodobá zkoumání, založená na zjišťování a srovnávání stavu znalostí a porozumění frazémům u mládeže (viz

např. Čechová 2012 a Čechová 2017), přesvědčivě dokázala, že část frazeologie zastarává a ustupuje z užívání (např. *Kůň dvou pánů hubenec*, *Sám sobě ježek kadeřav*, *Kolem močidla chodě*, *neujdeš nádchy*), a to zvláště pro zánik reálií, pro zastaralost výraziva (viz *hubenec* = *kdo je hubený*, *neujdeš nádchy* = chytí tě nákaza, rýma, dostaneš vyrážku (slovo ve tvaru genitivu záporového), jmenný tvar adjektiva *kadeřavý* = kudrnatý; přechodník slovesa chodit *chodě*).

Avšak na druhé straně částečně ožívují některé staré frazémy, jiné se aktualizují a obměňují (*Kouká jako tele/kráva na nová/é/ý vrata* → *Kouká jako kráva* → *bacil do lékárny*, někdy i s pozměněným, či zcela opačným významem (*Sportem ku zdraví* → *k trvalé invaliditě*), a stále vznikají frazémy nové (*Ať se točíš, jak se točíš, zadek zůstává vzadu*). Z těchto výzkumů je možno i odvodit, že čeština je více idiomatický jazyk, než se předpokládalo: mnohé konstrukce mají omezenou kolokabilitu, zvláště, ale nejen slovesné (vazebné), jsou petrifikované, fungují v jedné, popř. v několika málo podobách (*slytnout krásou*, *vycucat si (něco) z prstu*, *mít něco za lubem*, *být v jednom karé*, *přijít vniveč*).

Vcelku lze současnou situaci češtiny charakterizovat jako složitou, dynamickou. Vývojový pohyb je poznamenán antinomiemi, jež působí protichůdně, avšak současně. Ve vývoji se setkáváme s rysy jak systémovými, tak nepravidelnými. Přitom uchytili se nějaký jev natrvalo v řeči většiny národní populace, proniká do jazyka, tj. do systému.

Řečovou situaci by neměla lingvistika jen zachycovat a popisovat, ale vykládat a jazykovou osvětou ji i ovlivňovat, jak žádali pokračovatelé pražské školy (A. Jedlička, F. Daneš, M. Dokulil...) a tím pozitivně působit na jazykový vývoj. To však někteří lingvisté odmítají, pokládajíce to za intervenci a manipulaci.

Literatura

- Cvrček V., 2006, *Teorie jazykové kultury po roce 1945*, Praha.
 Cvrček V., 2008, *Regulace jazyka a Koncept minimální intervence*, Praha.
 Čechová M., 1981, K expanzi předložky na v současné jazykové praxi, „*Naše řeč*“, 64, s. 33–45.
 Čechová M. a kol., 2008, *Současná stylistika*, Praha.
 Čechová M. a kol., 2011, *Čeština – řeč a jazyk*, Praha.
 Čechová M., 2012, *Řeč o řeči*, Praha.

- Čechová M., 2017, *Život s češtinou*, Praha.
- Čermák F. a kol., 1983, *Slovník české frazeologie a idiomatiky*, 1. díl, Praha.
- Čermák F. a kol., 1988, *Slovník české frazeologie a idiomatiky*, 2. díl, Praha.
- Čermák F. a kol., 1993, *Slovník české frazeologie a idiomatiky*, 3. díl, Praha.
- Čermák F. a kol., 2009, *Slovník české frazeologie a idiomatiky*, 4. díl, Praha.
- Daneš F., 1979, Postoje a hodnotící kritéria při kodifikaci. – *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*, Praha, s. 79–91.
- Dokulil M., 1952, K otázce normy spisovného jazyka její kodifikace, „*Slovo a slovesnost*”, 13, s. 135–140.
- Havránek B. a kol., 1932, *Spisovná čeština a jazyková kultura*, Praha.
- Hoffmannová J. a kol., 2016, *Stylistika mluvené a psané češtiny*, Praha.
- Homoláč J., Mrázková K., 2011, Jazyková regulace jako věc dohody, „*Slovo a slovesnost*”, 72, s. 196–222.
- Hronek J., Sgal P., 1992, *Čeština bez příkras*, Praha.
- Jedlička A., 1974, *Spisovný jazyk v současné komunikaci*, Praha.
- Oratio et ratio. Sborník k životnímu jubileu Jiřího Krause*, 2005, eds. S. Čmejrková, I. Svobodová, Praha.
- Prošek M., Smejkalová K., 2011, Kodifikace – právo, nebo pravomoc?, „*Naše řeč*”, 94, s. 221–241.
- Příruční mluvnice češtiny*, 1995, Praha.
- Savickij N.N., 1992, Strukturalismus a postrukturalismus jako epizoda „věčného” sporu mezi analogisty a anomalisty, „*Slovo a slovesnost*”, 53, s. 208–211.

Communication styles and system movement in contemporary Czech

The Czech language is socially stratified and regionally differentiated, although there are also processes of the opposite character going on in it, like unification and equalization. Language development includes in itself antinomies opposing each other, but which are mutually complementary and converting into each other.

The paper presents an interpretation of the functioning of selected antinomies in the language and in speech, such as the relationship between the standard and non-standard forms, represented by the common Czech. As early as in the middle of the last century the tendency to blurring of boundaries between them occurred, while various linguists have had different opinions on that process. These opinions are reflected in inconsistencies present in normative books (dictionaries, grammars, orthographic norms, normative educational handbooks), and this raises the uncertainty of users in the choice of language means. The users are now perhaps more influenced by the media than by teaching. The level of media speech is reflected in the speech of ordinary users, the frequent phenomena being overused, they become

fashion, they insinuate themselves into the speech regardless of their functionality or non-functionality.

In general, the current situation of the Czech can be characterized as dynamic, with developmental features, both systemic and irregular. Linguistics should not only capture this situation and describe it, but influence it by linguistic awareness, as the followers of the Prague School claimed. However, some linguists refuse it, considering it wrongly as intervention and manipulation.

Key words: *communication, normative, analogy, anomaly, codification, archaization, revitalization, convergence, differentiation*

Chronicle

